

ZDENĚK MAREČEK

K RECEPCI NĚMECKÉHO DADAISMU V ČESKÉ LITERATUŘE

Uplatnění podnětů dadaismu v české literatuře se stalo již častěji předmětem zájmu literární historie a vzpomínek pamětníků, byť většinou bez omezení na recepci německého dadaismu.¹ Cílem tohoto krátkého příspěvku je upozornit na několik drobností, které v období řešení zásadních problémů české avantgardy unikly pozornosti, a zasadit je do již známého kontextu. V tomto celku vynikne širší vlivu dada na generaci Devětsilu. Tím bychom chtěli zproblematizovat závěr kapitolky Katji Kriwanekové o českém dada v obsáhlém katalogu výstavy Dada v Evropě, konané na přelomu r. 1977 a 1978 ve Frankfurtu nad Mohanem: „Aktivity německých dadaistů narazily na úplné nepochopení, k čemuž možná přispěl odpor vyplývající z dlouhého jazykového a kulturního útlaku Čechů Němci. [...] Dada je dnes v Československu synonymem pro veselý kousek, klaunství Charlie Chaplina.“ Katja Kriwaneková si sice uvědomuje vy-

¹ Na prvním místě je třeba uvést L. Kunderu, který sestavil pro šest čísel časopisu *Revue zahraničních literatur Dada panoráma* a v následujícím ročníku časopisu je obohatil profilem Raoula Hausmanna. Několikrát vyšly jeho studie a překlady arpovské; nyní se dočkaly knižního vydání. V edici *Jazz petit* vyšla r. 1986 s vrocením 1983 jeho starší studie o výtvarném dada, zahrnující rovněž i překlady básní. Jiné překlady básní německých dadaistů zařadil do své antologie německého expresionismu *Haló, je taďy vichr, vichřice*. Pro curyšské nakladatelství Die Arche, které se od druhé poloviny 50. let zaměřovalo na vydávání textů dadaistů a studii o nich, měl již připravenou knihu *Dada v Cechách (a na Moravě)*, ale náhlé úmrtí nakladatele Schifferliho tyto plány překazilo. Zde měly být otištěny např. vzpomínky Kalistovy a Vaněčkovy na toto období. Z dalších autorů, kteří v 60. a 70. letech psali o vztahu české meziválečné avantgardy k dadaismu, je třeba uvést Adolfa Hoffmeistera, jehož vzpomínky doprovázejí jednotlivé svazky výboru z jeho díla (*Předobrazy*, 1962, *Hry z avantgardy*, 1963, a *Čas se nevrací*, 1965), Milana Obsta, který uveřejnil v časopise *Divadlo* stať *K historii divadelní poezie nesmyslu*, jež se stala východiskem příslušného úseku ve čtvrtém dílu akademických *Dějin českého divadla*, dále Miroslava Topinku, jehož článek *Spát na břítvě a na blechách v říji* vyšel r. 1970 v *Orientaci*, a Jindřicha Chalupeckého, který vydal v edici *Jazz petit* r. 1980 svou práci *O dada, surrealismu a českém umění*. A to není zdaleka výčet úplný.

nam Halasův, přecituje však vliv Karla Teiga a chápání „srandy“² a „hovadismu“ u Voskovce a Wericha.

Teige vytýkal dadaistickému hnutí přílišnou literárnost a cenil si především dadaismu „vyrůstajícího z pohybu a děje aktuálního života“ jako „pokusu bavit se na nenapravitelně špatném světě“. Dada v pojetí Voskovce a Wericha pak předpokládalo rozkoš ze smíchu, zatímco původní dadaismus curyšský (a po něm i německý) nahlížel přes blag do absurdnosti a nicoty světa. Jako doklad, že i u nás v Čechách, vlastně na Moravě, bylo pochopeno dada i jinak než jako „sranda“ nebo uličnictví, bývá uváděn citát z Halasovy přednášky o dadaismu, uspořádané 10. 12. 1925 na filozofické fakultě v Brně: „barevný kakadu, který sluje Dada, musí být oškubán, aby mimo veselá dobrodružství a překvapení, která nám přináší, bylo nalezeno ono podstatné, co jej nutilo ke křiku, smíchu, k celému tomu cirku slov, nadávek, lyrismu, jimiž se honosí.“³ Bylo by však zkreslováním skutečnosti, kdybychom nechtěli připustit, že tehdy čtyřia dvacetiletý Halas byl zároveň ovlivněn i Teigem, jak vyplývá z některých formulací.⁴ Přesto je Halasova přednáška nejvýznačnějším dokladem pochopení německého dadaismu u nás.

Je sotva možné mluvit o recepci německého dadaismu jako celku. Je třeba si uvědomit, jak se rozvíjelo dada v Německu po rozpadu Ballova curyšského Cabaretu Voltaire, kabaretu, který otevřel novou epochu v umění tím, že se vědomě vzdal výpovědi ve prospěch šoku, bořícího konvenční představy o životě a umění. Nejvýznamnějším centrem německého dadaismu se stal Berlín, kde se sešel Richard Huelsenbeck, známý již z Curychu, s Raoulem Hausmannem, Johannesem Baaderem, Hannah Hoehovou, bratry Johnem Heartfieldem a Wielandem Herzfeldem, s Waltrem Mehringem a karikaturistou Georgem Groszem. Dadaistické hnutí se tu přiklonilo ke komunismu a nabylo výrazně politického charakteru. Tento vývoj způsobil, že Hausmann a Hoehová se sblížili s hannoverským Kurtem Schwittersem, autorem umělecky patrně nejvýznačnějším, který ovšem odmítal jakoukoli tendenčnost v umění. Dalším centrem německého dada byl až do r. 1922 Kolín nad Rýnem, kde se spojil Hans Arp, spolupracovník Ballův a Tzarův z Curychu, s Maxem Ernstem a Theodorem Baargeldem. Jiný člen Cabaret Voltaire Walter Serner zůstal mimo tato seskupení. Stranou pozornosti stojí dosud Melchior Vischer, dramatik a autor dadaistického románu *Sekunde durch Hirn* (Vteřinu mozkem), jenž vznikl a částečně se odehrává v Praze, v Buchtovsku (Buchtenlande). Není bez zajímavosti, že i Hausmann vzpomíná na Čechy jako na Buchteli. Redaktoři časopisů české avantgardy dvacátých let to buď nevěděli, nebo se tím nedali znást. Se jmény německých dadaistů se totiž zde setkáváme dost často.

Dvakrát podnikli berlínští dadaisté zájezd do Čech: nejprve Huelsenbeck, Hausmann a Baader, v září 1921 Hausmann, Hoehová a Serner.

² „Bylo-li absurdno realita, bylo srandovno imaginace. Pravda a sen. Den a noc. Prosa a poesie. Věc a symbol.“ Voskovec, J.: *Klobouk ve křoví*. Praha 1966, s. 26.

³ Halas, F.: *Imagena*. Praha 1971, s. 514.

⁴ Tamtéž, s. 517. Srov. „Smích je odvážný čin, hygienou konstruktivní práce.“

Huelsenbeck a Hausmann vystoupili 1. 3. 1920 v pražské Plodinové burze a pro velký zájem ještě 2. 3. v Mozarteu. Prager Tagblatt přinesl 22. února 1920, jak uvádí Jindřich Chaloupecký ve třetí kapitole své knihy *O dada, surrealismu a českém umění*,⁵ obsáhlý Hausmannův článek *Was will der Dadaismus in Europa*. 29. 2. se v témže listě objevila zpráva o divoké atmosféře vystoupení dadaistů v Lipsku a jejich slovních projevech, připomínajících řeči bláznů: „Auf den Telegraphenstangen sitzen die Kühe und spielen Schach, [...]“ A právě tento citát použil téměř o sedm let později časopis *Trn* 3, 1927, č. 1, což může být spolu se vzpomínkami Hoffmeisterovými dokladem zpochybnujícím tvrzení Chaloupeckého, že „dadaistických návštěv si mezi českými umělci nikdo nevšiml“.

První rozsáhlejší článek o dadaismu v českém časopise je z roku 1919; ono první číslo druhého ročníku časopisu *Ruch* vyšlo s datem 15. září 1919. Je tedy třeba zpřesnit údaj uvedený v Teigově článku *O dadaistech*,⁶ převzatý v *Dada panorámatu*⁷ Ludvíkem Kunderou. V *Ruchu* vyšel Huelsenbeckův článek *Dadaismus*, který pro tento *Časopis československého studentstva* přeložil Mirko Berák. Článek, obsahující i ukázky z Huelsenbeckových *Fantastických modliteb*, byl uveřejněn těsně poté, co z redakce tohoto časopisu odešli Artuš Černík a Zdeněk Kalista, kteří spolu s Berákem a dalšími druhy hodlali založit futuristicko-dadaistický kabaret. Překlad Berákův je uveden redakční poznámkou, ospravedlňující zveřejnění neobvyklého příspěvku a zároveň oznamující, že „čeští dadaisté hodlají v nejbližší době vydati svůj vlastní časopis“.

Z téže doby je článek ve *Věstníčku Červené sedmy*⁸ o manifestu Kurta Schwitterse *Všem divadlům na světě*. *Pásmo*, vydávané Černíkem, Halasem a Václavkem v Brně v letech 1924–25, propaguje knihy a časopisy německých dadaistů bez ohledu na rozdíly v jejich uměleckých a politických názorech, Schwitterse, Sernera i dadaisty berlínské, z nichž se Václavkově oblíbě těšil zvláště Walter Mehring. V knihovně *Indexu* pak r. 1938 vyšel jeho přičiněním výbor z Mehringovy poezie *Navzdory jim* v překladu Jiřího Taura. Především pokud jde o Sernera a Mehringa rozcházel se Václavěk v názorech s Teigem, který oba odmítal: prvního pro jeho neavantgardistický, naturalistický způsob zobrazení, druhého pro jeho politické šansony, představující podle Teiga pokleslý žánr. Kratší texty německých dadaistů byly v časopisech *Devětsilu* otiskovány v originále, protože *Pásmo*, *Fronta* i *ReD* si vytkly za cíl stát se mezinárodní revue. Rozsáhlejší překlady manifestů a básní pocházejí často až od L. Kundery a jeho spolupracovníků a byly uveřejněny v *Revui zahraničních literatur* v 60. letech.

Frejkovo Divadlo Dada nemělo s tímto uměleckým hnutím jen společný název: vystupoval zde E. F. Burian, o jehož dadaistických básních a časopise *Tam-Tam* se ještě zmíníme, a r. 1927 uvedlo Schwittersovu hru *Stín*.

⁵ Chaloupecký, J.: *O dada, surrealismu a českém umění*. Praha 1980, s. 9.

⁶ Teige, K.: *O dadaistech*. *Tvorba*, 2, 1927, s. 183. Srov. „Pamatuji se na zapadlý článek o dada ve studentském časopise *Ruch* z r. 1920.“

⁷ Kundera, L.: *Dada panoráma. Revue zahraničních literatur*, 11, 1966, č. 6, s. 230: „Teige si vzpomíná na článek o dada ve studentském časopise *Ruch* z roku 1920.“

⁸ *Divadlo, jaké potřebuje naše doba. Věstníček Červené sedmy*, 1, 1919, č. 9, s. 6.

Frejkova režijní kniha k tomuto představení se zachovala v archívu divadelního oddělení Národního muzea v Praze.

František Halas se ve zmíněné přednášce z r. 1925 dovolává dvou českých předchůdců dada: Ladislava Klímy a Jaroslava Haška. Klíma předjímal ve své próze mnohé rysy dadaismu; zajímavý je v tomto ohledu zvláště v originálu těžko dostupný fragment německy psaného románu Putování slepého hada za pravdu z r. 1917, jehož spoluautorem je „obdivuhodný říšský Němec“ Fr. Boehler. Ukázka z jeho českého překladu byla zařazena do výboru Vteřiny věčnosti. Dadaistický je tu výklad „smyslu“ života slepého hada, šokování čtenáře neliterární vulgárností a blasfemiemi, místy způsob argumentace, urážka čtenáře⁹ i výsměch tradiční literární tradici.¹⁰ Jak již jazyk jiných, česky psaných beletristických textů Klímových naznačuje, nebyl puritánský v užívání výrazů běžně označovaných jako germanismy. Jeho orientovanost na německou filozofii byla výrazná. Inspirovanost německým dadaismem je tu vzhledem k odlišnosti od starších textů vcelku pravděpodobná, přinejmenším lze však konstatovat nápadnou typologickou shodu. Svým dílkem přešel o několik let vlnu zájmu u autorů blízkých poetismu.

Charakter dadaistické mystifikace má např. Haškovo založení Strany mírného pokroku v mezích zákona. Jako dadaistické byly označeny výstupy Vlasty Buriana, Ference Futuristy a Jardy Brášky v kabaretu Červená sedma. V jejím Věstníčku, který zatím trochu ucházel pozornosti autorů článků o dada, je dokonce nazvána jedna krátká próza „ukázka z dadaistické poezie Ference Futuristy“.¹¹

Jako dadaistické byly charakterizovány — především pod vlivem Václavkovým — Vančurovy prózy z knihy Dlouhý, Široký a Bystrozraký; Václavek si cenil zvláště poslední z nich — F. C. Ball. O Polích orných a válečných jako o dada tragickém pak psal i Arne Novák v Československé vlastivědě.¹² Pojetí války jako zruďného nesmyslu by bylo blízké dadaismu, kdyby Vančurův text nebyl na druhé straně tak patetický a neproklamoval revoluční perspektivu bez jakékoli příměsi dadaistických nehorázností. Některé obrazy, nasycené odporem k starému, prohnílému světu, připomínají svou odvážností kresby Groszovy. Srov. např.: „Jakási děvka, jdouc od barového pultu, nesla na čenichu úsměv, jako šašek nosí hůl.“¹³ Absurdnost scén je však popisována s epickým odstupem, jaký dadaismus nezná. Srov. např.: „Jejich slova, odprejsknuvší od předmětů, zkrfivená a prázdna všeho smyslu, řinčí a syčí a rachají, jako by jazyky byly opilé.“¹⁴

Do vztahu k hnutí dada bývají dávány Hoffmeisterovy Předobrazy, mezi nimiž upoutá vnější podobností s dada na prvním místě naivní Revoluce,¹⁵ nebo Nevěsta, kterou uvedlo Osvobozené divadlo r. 1927. Podobně

⁹ Klíma, L.: *Vteřiny věčnosti*. Praha 1967, s. 203. Srov. „Milý, hloupý čtenáři, ...“

¹⁰ Tamtéž, s. 207. Srov. „Krucl prdel! Jak ty rýmy samy znějí, ke mně spějí, ...“

¹¹ *Ukázka z dadaistické poezie Ference Futuristy*. Věstníček Červené sedmy, 1, 1919, č. 10, s. 6.

¹² Československá vlastivěda, díl 7, Pisemnictví, Praha 1933, s. 200.

¹³ Vančura, V.: *Pole orná a válečná*. Praha 1966, s. 26.

¹⁴ Tamtéž, s. 129.

¹⁵ Hoffmeister, A.: *Předobrazy*. Praha 1962, s. 99n.

se dá uvažovat o slovních hříčkách Karla Konráda z jeho raných próz Rinaldino a Dinah, o Lacinových textech pro Frejkovo divadlo Dada, nazvaných Visací stoly a Ozubené okno. Je to pěkná řádka děl, která by se dala dále rozšiřovat, ale přímý vztah k německému dadaismu by se tu asi těžko podařilo doložit. Nejpersvědčivějším příkladem ohlasu díla německého dada jsou dvě verze Halasovy básně Bulvár dadaismu. L. Kundera ukázal, že jde o narážku na Arpův výrok: „Dadaismus přepadl krásná umění. Prohlásil umění za magický průjem, dal klystýr milónské Venuš a umožnil Láokoónovi a synům, aby po tisíciletém boji s chřestýšem šli na stranu.“ Halasovy verše spojují dvě představy Arpovy ve dvou verších: „Dejte konečně klystýr Láokoónovi / ať se už nekrotí.“

Celou sbírku dadaistických veršů s názvem Idioteon vydal E. F. Burian r. 1926. Od tehdejší produkce poetické se liší především cynickým tónem, který zaznívá např. v odpovědi dítěte matce „Krásná! / Zadnicí nám zastíráš / celý svět“ v básni Matka k dítěti nebo v básni Na vánoce „Abych měl blíž do nebe / oběsím se na vánočním stromku“, a odporem k zděděným kulturním hodnotám, které jsou v rozporu s nelidskostí doby; dokladem toho jsou např. verše z básně Válka 1926: „Bylo to takhle k večeru / Šel jsem do kantiny / voněl tam jakýsi odvar / Bylo mi jako bych četl K. H. Máchu.“ Jak nesnadné je tuto básnickou sbírku zařadit, dosvědčují rozpačité poznámky J. Kladivy v jeho monografii F. F. Burian: „Bylo to dílko tvořivé a optimistické, jež nezapřelo Burianovo originální vidění světa. Byl to nesporně úspěšný krok v jeho úsilí po výrazové bohatosti a autentické bezprostřednosti, zachycující náladu i myšlenku okamžiku.“¹⁶

Burian měl ovšem k dadaismu jistě blíže než jeho kolega z Divadla Dada Václav Lacina, který byl satirikem, a jen některá čísla z jeho básnické sbírky Zjezení (1925), jako např. Báseň nesmyslná, mohla by být považována za dadaistický text, kdyby ji ovšem kontext sbírky nenutil chápat jako parodii na dadaistickou báseň, příp. na dadaisticky píšící autory Devětsilu: „Chtěl bych jet tramvají taženou voly / jeden dětský přes / máme v Praze tolik literárních barů / a žádný se nejmenuje Bar Kochba / mé srdce jsou hodiny s kukačkou / DADA / nikdo neuvadá.“¹⁷

Atmosféra dadaistických manifestů se odráží v tehdejších časopisech Trn, Šlehy a Tam-Tam. Druhý ročník časopisu Trn začíná provoláním Lide československý, které směšuje vážné politické požadavky s mystifikacemi, obracejícími celé provolání v žert, jak to známe z obdobných projevů dadaistů berlínských. Podobně v jednom čísle Šlehů, které ovšem skončilo v archivu brněnského policejního ředitelství, je vyhlášována součtěž o ceny stejnými výkřiky jako v Preisausschreiben v německém časopise Knüppel, vydávaném Herzfeldy a Huelsenbeckem: „K vystřížení! K zavaření!“ Celé vyhlášení součtěže je uzavřeno dadaistickou směšskou výkřiků: „Živio! Držte hubu! Nazdar!“ Kromě toho se v masově orientovaných Šlezích objeví i ukázka tvorby Sernerovy a Schwittersovy, avšak pohříchu tradiční, nedadaistická. Dadaisticky provokativní je v hudebním letáku Tam-Tam Burianova Estetika, text Ctibora Blatného na mota z díla

¹⁶ Kladiiva, J.: *E. F. Burian*. Praha 1982, s. 21n.

¹⁷ Lacina, V.: *Zjezení*. Praha 1925, s. 23.

Ladislava Klímy, nazvaný Housle a harmonika, či Burianův féerický balet Fagot a flétna. Přímý vztah k dadaismu německému se ovšem v těchto případech patrně doložit nepodaří.

Pokusme se shrnout dosavadní poznámky k recepci německého dadaismu v české literatuře. Ačkoli v době bezprostředně po vzniku ČSR nebyly u nás podmínky pro rozvoj dada, které je ve své podstatě destruktivní, nadchla se u nás pro dada skupina studentů, ta ovšem pro své výplody neměla potřebnou tribunu, a tak překlad Huelsenbeckova článku ve studentském časopise zůstal až na jedinou výjimku ojedinelý.¹⁸ K dadaismu jako k módnímu směru se hlásili — zčásti pravděpodobně z důvodů propagačních — někteří spolupracovníci kabaretu Červená sedma. Vyšší frekvenci jmen německých dadaistů, překladů jejich děl (především ovšem pozdějších, z období po r. 1922, kdy už dada v německém umění jen doznávalo) a pokusů o původní tvorbu v podobném duchu zaznamenáváme až v letech 1925—1927, kdy už dada v odlišné situaci sociální nemohlo být tak důsledně rozkladné, jako tomu bylo v době krachu buržoazních ideálů humanity za první světové války a v poválečné hospodářské krizi v Německu. Významný podíl na propagaci německého dadaismu u nás měl germanista Václavek, ten ovšem ve svém známém článku otištěném v Hostu r. 1925 s titulem *Dada tvořivé*¹⁹ projevil svůj politický vztah k tomuto hnutí, když chtěl od dada zároveň, aby v něm byl obsažen i „princip nápravy“. Jinak byla jeho snaha uvádět k nám německý dadaismus oprávněně vedena obavou, abychom nezůstali „zas tak trochu po česku idyličti“. Že by to byl jen eufemismus pro Vischerův Buchtenland / Buchtovsko?

Domníváme se, že německý dadaismus nebyl v Čechách méně známý než francouzský, ačkoli u Voskovce, Teiga a nakonec i u Hoffmeistera (ten vzpomíná, jak pod lavicemi gymnázia v Křemencově ulici kolovala Schwittersova Anna Blume²⁰) převládala orientace na dada francouzské. Soustředěnější pozornosti by si zasloužily reakce tisku na vystoupení německých dadaistů v roce 1920 a 1921; možná by vyšly najevo i další vazby, nejen použití Huelsenbeckova citátu z Prager Tagblatt v časopise Trn.

K oživení zájmu o dadaismus u nás dochází v šedesátých letech v souvislosti se studiem české meziválečné avantgardy. Vznikají i drobná dílka v dadaistickém duchu, jako např. Dva dadaisté a strážník L. Čivrného, v nich však již převládá pojetí dada jako „srandy“, jak je známo z tvorby Voskovce a Wericha, na něž navazuje v poválečné době např. Ivan Vyskočil.

¹⁸ L. Kundera získal nedávno další doklad. Srov. Berák, J.: *Brázdou dadaismu*. Den, 20. 11. 1920.

¹⁹ Václavek, B.: *Dada tvořivé*. Host, 4, 1924, s. 276—281.

²⁰ Hoffmeister, A.: *Čas se nevrací*. Praha 1965, s. 190.

ZUR REZEPTION DES DEUTSCHEN DADAISMUS IN DER TSHECHISCHEN LITERATUR

Der Verfasser versucht, gegen die Ansichten zu polemisieren, die ein tieferes Interesse für den Dadaismus in der tschechischen Literatur bestreiten. Er weist auf eine Reihe von Werken hin, die von der Literaturkritik oder später von der Literaturgeschichte als dadaistisch bezeichnet wurden. Er macht auf eine ungenaue Datierung eines Aufsatzes über den Dadaismus aufmerksam, auf die Quelle eines Huel-senbeck-Zitats in der satirischen Zeitschrift Trn (Der Stachel) und auf eine Nachahmung eines Preisausschreibens aus Der Knüppel in der Brünner satirischen Zeitschrift Šlehy (Hiebe). Er stellt sich u. a. die Frage nach der Berechtigung, Die Wanderung der blinden Schlange zur Wahrheit (Putování slepého hada za pravdou) von L. Klíma und F. Boehler zum tschechischen Dada zu zählen, und nach der Beziehung des „tragischen Dada“, wie Václavek, Teige und A. Novák Vančuras Acker- und Kriegsfelder gedeutet haben, zum Dadaismus der Jahre 1916-23.

Den größten Widerhall findet der deutsche Dadaismus in der tschechischen Literatur erst zu der Zeit, als er in Deutschland abgeklungen ist, und zwar in einer diametral unterschiedlichen gesellschaftspolitischen Lage. Deshalb entstehen bei der Generation von Halas und Teige Mischformen, und auch die Autoren, die mit Dada sympatisieren und Dada-Texte selbst schreiben, behalten zu ihm doch gleichzeitig einen kritischen Abstand.